

Tullräkenskaper Ålborg 1583-1650

Rolf Berlin

Henrik Karlsson

Rolf Nilsson

Databasen med förklaringar

Databasen i Excel finns som särskild fil. I denna har lagts själva databasen som blad 1 längst ner på skärmbilden. Förklaringar till kolumnerna finns där som blad 2, och när man får upp den sidan håller man pekaren på rutan med röd triangel och kan läsa texten där.

Ålborg och bropengar

I Hallands museums årsbok 1957 finns en artikel av C Klitgaard om *pingstmarknaden i Ålborg*. Där nämns bropengar för 1583 och 1594 (alla åren 1586–1606). Liksom andra stadsinkomster för Ålborg ingår de i Budolfi (gen. av S:t Botolf) sockens kämnärsräkenskaper. Skeppare kom mest från Danmark, Sverige, Norge, Hansestäderna, Holland och Skottland. I artikeln sägs handeln ha uppstått på grund av sillen, i Ålborg vid den livligt trafikerade Limfjordens östra del cirka 1490. Staden var då Danmarks näst största köpstad. Pingstmarknaden avtog när sillen försvann från Limfjorden de första åren av 1600-talet (alltså mycket senare än när den försvann från Bohuslän kring 1587). Årstiden för marknaden var utanför sillfångstperioden och handeln omfattade väl då i fråga om i tunnor insaltad sill. Men många andra varor handlades det också med. En grupp danskar som främst förekommer 1583; var "ollekremer", dvs ålhandlare.

I tullängderna redovisas "bropenge", en avgift för att ligga vid kaj (bro/brygga). Kristian III i Danmark utfärdade 1558 den så kallade Koldingrecessen, den äldsta kända väglagen, som påtalar att det är viktigare att bygga och underhålla broar än vägar. Stadgan hänvisar även till äldre men ej kända bestämmelser. Underhållet av broarna sker ofta genom att en *broskatt* erläggs (artikeln om Lysekil). Den var i Ålborg en skilling per läst och anges alltid i materialet och visar därmed fartygens storlek. Vid enstaka tillfällen ges upplysning om annan last än sill. Många skeppare från svenska västkusten handlade med hästar och oxar och betalade extra för dem. Denna handel var viktig under den här tidsperioden, och det finns tullräkenskaper från andra platser, till exempel Roskilde, som redovisar en mängd halländska hästhandlare.

Det är naturligt att många skeppare kom från orter längs Limfjorden. Särskilt många hörde hemma i trakten kring Limfjordens västra inlopp som Harboöre och Thyborön (ofta förkortat Thyör). På en karta över Jylland hittar man många andra orter som nämns i räkenskaperna. Det är ofta små orter som är svåra att hitta, särskilt som skrivarna stavade hur som helst och hade ett för oss ålderdomligt språk och använde åtskilliga förkortningar. Vid läsning av räkenskaperna måste man identifiera dessa orter för att skilja dem från hemorter i vårt undersökningsområde, vilka ofta liknar varandra.

Projektet

Med detta kommer vi in på det här projektet; att från mikrofilmerna (Rigsarkivet M 33261 och M 33262) skanna in och skriva rent räkenskaperna och föra in dem på ett Excelark. Detta gjordes för ett tiotal år sedan av Rolf Berlin som tidigare gjort omfattande forskning om mellersta Bohuslän, särskilt Morlandas befolkning som han kartlagt i detalj från äldsta tid, fisket i Bohuslän och förmögenshetslängden 1715. Man finner detta via hans hemsida. Rolfs projekt om Ålborg

blev inte klart, men tanken kom upp nu i samband med ett arbete om skeppare i Marstrand. Han har också tillfört värdefulla kunskaper om hamnarna i Bohuslän i avsnittet nedan. Jag kom in i projektet genom att korrekturläsa gentemot originalfilmerna och tolka alla poster i originalet. Genom min forskning om sjöfart (boken *Havet var vårt liv* (1995) som grundar sig på studier i alla bevarade tullräkenskaper, och många artiklar därefter som till stor del kan hittas via oosf.se) har jag fått en grundlig kunskap om läsning av gammal text från 1500- och 1600-talen och om orter och personnamn i hela området för Ålborgs och andra hamnars tullräkenskaper och för Öresundstullen. Jag har också lagt till en kolumn med kommentarer om läsning och tolkning och information om datum och fartygstyper och annat som kan utläsas. Och så har Rolf Nilsson i ÖÖSF som expert på register medverkat för att få Excelarket så lättläst och sökbart som möjligt. Han är känd för sina stora arbeten om mantalslängderna för Västra Hisingen 1669–1807 och Namn åt de döda som bidragit till Sveriges dödbok 1830–2020.

Det här projektet syftar till att göra Ålborgs *tullräkenskaper* mera tillgängliga för dem som har intresse av sjöfarten under äldsta tid. Det vill också sätta materialet i sitt sammanhang och bredda uppgifterna som fås genom läsning av originaltexten. Excelarket ger också en tydligare bild av tullräkenskaperna än man får genom Sandklefs listor som är uppdelade på Bohuslän och Halland var för sig och i bokstavsordning. För en mera fullständig kunskap om sjöfarten skulle man behöva gå igenom alla bevarade tullräkenskaper och renskriva dem. Det jag gjorde till min bok *Havet var vårt liv* var en fullständig genomgång av mikrofilmer som lånades från Rigsarkivet i Köpenhamn men inriktade på Västra Hisingen, Sotenäset och vissa släkter som jag var intresserad av då. Tyvärr har man på Rigsarkivet ännu inte ansett det viktigt att digitalisera dessa längder. Det skulle ändå behövas ett omfattande grupparbete för att hinna med allt. Ålborgs bevarade tullräkenskaper slutar f.ö. inte med 1650.

På *Excelarket* har jag infört en kolumn med normaliserade namn, en med exakt avskrift, och en med länk till originalet. Det gör att den som läser och ifrågasätter en läsning eller tolkning själv kan kontrollera den. Normaliseringen som har drivits långt gör att man enkelt kan söka fram personer och orter. Via exakt avskrift vore det nästan omöjligt. Sökning i Excel kan göras allmänt och via filtrering kolumnvis. Läsaren förutsätts kunna detta själv eller kunna lära sig det, och funktionen ger en extra dimension till materialet.

Genom att få tillgång till mikrofilmerna befanns att Ålborgs tullräkenskaper i form av bropengar inte slutar med 1606. Det finns motsvarande *längder för 1634, 1637, 1643–44, 1646 och 1650*. Förutom bropengar hittas där "töndepeng" (en lasttull). De har markerats med annan färg för att tydligare skilja dem från bropengarna.

Läsning

Ortnamn

Ett sådant här projekt är intressant och lärorikt. Man tvingas att försöka förstå skrivarens tecken och förkortningar och hans tolkning av angivet namn och hemort. Det är ingen reda med hemorterna. Helst skulle man önska att han hade angivit både socknen, häradet och landet. Men så icke! Ibland står det bara "Norge" och ibland "Halland". Då får man hoppas att skepparens namn är så ovanligt att man för identifikationen kan finna honom på ett annat ställe där hemorten anges bättre. Stavningen är inte enhetlig. En del av ornamnen finns i både nuvarande Sverige, Norge och Danmark och är då omöjliga att få fram om landet inte anges. Det svåraste exemplet är väl det som skrivs walde, wal(l)ö(e), warde, wardö, warle och liknande. Det kan betyda Vallda socken i sjöfartsdistriktet i norra Halland, men också Varla i samma område. Dessutom finns Valön vid Fjällbacka och Vallerö utanför Orust. Valön i Stigfjorden mellan Orust och Tjörn hade strandsittare i början av 1600-talet. Många gånger under läsningen har boken om gamla handstilar av Alf Åberg måst konsulteras.

Som hjälp att tolka ortnamn finns olika medel. Klitgaard har nämnts. Men han har i sin artikel använt ett mellanting mellan original och normalisering. Även Albert Sandklef har i sin bok om allmogesjöfarten i Sverige listat alla han hittat i Ålborgs räkenskaper. De här två forskarna har gjort ett gediget arbete med tanke på den tids förhållanden vad gäller forskning som de levde i, men vid min nu gjorda grundliga genomgång visar det sig att de läst och tolkat fel på olika ställen. Sandklef har dessutom inte fått med alla och dessutom skrivit att skeppare från Skåne inte är upptagna i registret. Men det finns många från detta vårt sydliga landskap. I Öresundstullens (ÖT) räkenskaper mellan 1400- och 1800-talen finns många skeppare från 1500- och 1600-talen. De finns i ett register publicerat av Nina Ellinger-Bang. Dessutom finns en fullständig förteckning av denna tull gjord i Holland (förutom Rigsarkivets arkivalieronline). Den holländska har fördelen av att vara renskriven och sökbar och har i fråga om ortnamnen en särskild tilläggslista med normaliserade ortnamn. Via nätet kan man hitta en hel del om person- och ortnamn, bland annat i artiklar om Lysekil och Kristianstad. Hjälp vid tolkning av personnamn har fåtts genom böcker av namnforskarna Roland Otterbjörk (allmänt) och Olof Brattö (Bohuslän). Stavning av ortnamn i den normaliserade kolumnen har gjorts enligt nutida modell i Ortnamnen i Gbg:s och Bohus län och kartor och andra uppgifter via nätet.

I de här räkenskaperna används ofta namn på -sund och -fjord(en) som hemort. Det var ju på sådana sjövägar man färdades och lärde sig namnet på, till skillnad från de olika byarna längs dem. Vi har *Kalvsund* som exempel från det som man sedan kallade Öckerö socken med sina tio bebyggda öar. Ibland kunde det även avse skeppare i Torslanda på Hisingen. Hisingen användes ofta som hemort för alla i Öckerö, Torslanda och Björlanda. *Härmanösund* som var en mycket vanlig hemort kunde avse Gullholmen, möjligen Råön och Stocken (på östsidan av Råön) om skepparna först betalade tull i Härmanösund. Vid *Gullmarsfjorden* ligger Skaftö, Gåsö och Grötö. Rågårdsvik och Flatö ligger vid *Ellösefjorden*. *Nötesund* nämns ibland. Det ligger norr om Orust åt Uddevalla till. *Mollösund* nämns oftast med eget namn. När man skrev *Bottnafjorden* kunde man mena Bovallstrand, Bre(d)vik och Hällsö. Bottnafjorden skrevs på den tiden "Bondefjord" eller "Bundefjord", vilket av Sandklef fellästs och normaliserats som Båtfjorden. Ett av flera stöd för min åsikt är artikeln om Lysekil (nedan): "Bondefjorden (numera Bottnafjorden)". Dock måste man ge honom rätt för tanken att det kunde varit Båt(a)fjorden i Halland, där fiskeläget Bua ligger. Bland dem som seglade på Ålborg borde det finnas många från Bua som ligger nära Ålborg. I så fall döljer de sig nog i hemorten "Halland".

I artikeln om Lysekil (nedan) nämns de tullstationer som inrättades i Bohuslän 1572 och som delvis återfinns i Ålborgsmaterialet: Marstrand, Mollösund, Hermensund (mellan gården Härmanö och Gullholmen i sundet mellan Härmanö och Råön), Malmön, Bekkevig (Bäckeveg i Kungshamn) och Homborgsund (Hamburgsund). Där bevakades saltningen och handeln.

I *Halland* fanns flera orter med skeppare som seglade på Ålborg. Det är inte alltid lätt att förstå vilken nuvarande ort som åsyftas. Här följer några exempel. *Släp socken och Släp sund* är nog det som förekommer oftast av de halländska sjöfartsorterna. Det är svårt att hitta något i litteraturen om detta. Troligen åsyftas med Släp sund det sund som vid den tiden bör ha varit farbart men nu är utplånat så att Särö(n) blivit hopvuxen med fastlandet. Särö var på 1500- och 1600-talen ett kronohemman och kan ha haft en stadig fiskar- och skepparbefolkning. Hemorten *Fjärre sund* är ett annat sund som inte nämns i andra källor och som man kan leta efter på en karta. Om det var Fjärås sund som menades, är problemet olösligt. Men i den mån Fjärås socken var hemort, bör det vara inre delen av Kungsbackafjorden, där Rolfsån mynnar. Om det är Fjärre härad som menas är det svårt att hitta andra sund än Öckerösund och sundet innanför Onsala Sandö. Där finns orter med då aktiva skeppare. *Löftabro* är vanligt förekommande som hemort. Det hör till Frillesås socken och ligger nu i södra kanten av det samhället. På 1500-talet var det troligen en koncentration av bebyggelse med en stor del sjöfarare där. Löftabro var som namnet antyder en bro för den gamla Göteborgsvägen över Löftaån som nog var farbar från havet ända dit. Det ser ut som om det var en havsvik ända in till Löftabro, nu utplånad genom landhöjningen.

Personnamn

Skepparnas namn anges i originalet ofta på ett lättförståeligt sätt. Men motsatsen finns. En del namn är ålderdomliga och för oss svårförståeliga på grund av att skrivarna var danska. Dessutom använde de *förkortningar* som verkar förbryllande tills man kommer på knepet. Exempel på detta är -er som i Per: där skrivs ofta bara ett litet p med ett vågrätt streck igenom nederdelen. Ett annat exempel är avslutande -en i efternamnet (som i "Anderssen"). Där var det vanligt att det skrevs ett dubbel-s med en extra släng på slutet. Det kan tolkas som bara -ss om man inte vet att detta -ss var bredare när ett -en hängde på. Ofta är det svårt att se om det ska vara ett eller två n på slutet av sonnamn, men det kan ibland avgöras av hur brett det sista tecknet är. Ett e kunde i 1500-tallsskrift se ut som ett i, men då var pricken närmare sitt grundtecken än om det verkligen skulle vara i. Ett r kunde se ut som ett z.

Och så har vi frågan om *stor eller liten bokstav* i början av namn (både person- och ort-). Det fanns ingen rättstavningslära som skrivarna skulle hålla sig till. Ofta blir det mer en fråga om tolkning än läsning. Hur ska man till exempel normalisera ett d som skrivs som ett litet d i större storlek? Detta problem har vi även med andra bokstäver. När ett ortnamn avstavas kan det bli stor bokstav i den avstavade delen, liksom när delarna särskrivs på samma rad. Då skriver jag stort S där. Ibland kan ett litet s skrivas stort inne i ett hopskrivet namn. Då har jag tagit litet s. Det kan finnas olika åsikter om detta.

En särskild fråga gäller *ij eller y* som sällan går att skilja åt i längderna. Detta finns ju i nästan varje post som införs i registret (utom "aff" och "paa"). Jag har valt ij där av olika anledningar: vi skriver ju nu i fråga om orter i. I Ålborgs längder användes ij de första åren, men sedan övergick man till i. I andra ord betecknar ij ett i, till exempel i "wdij" (uti/i). I namn som Börge, Gylta och Nya Lödöse har jag använt y, eftersom det skrivs y nu, eller då för tiden det vi nu skriver ö.

Vid *normalisering* har jag ansett det bäst att driva den så långt som möjligt för sökbarhetens skull. Det finns annars en känsla av att man vill använda en stavning som någorlunda ansluter sig till den tidens och det område man undersöker för att få en rätt känsla. Exempel är Gunne/Gunder, Jon/Joen, Klas/Claes, Mikael/Mickel och Olof/Olle/Wolle och motsvarande efternamn.

Det här registret är alltså en läsning av originaltexten. Men det är även en tolkning. Ibland blir läsningen mer en tolkning. För att ge så mycket som möjligt har avgiften som också anger fartygets storlek tagits med. Ibland skrev tullaren dessutom "liten båt", "skuta" eller "skepp". Det minsta flytetyget var på 2 läster och måste kallas liten båt. En sådan betalade 2 skilling. Det största skeppet i det tidiga materialet avkrävdes 3 mark=48 skilling. I en särskild *kommentarkolumn* ges, som nämnts, motiveringar till svåra läsningar och tolkningar, men även för identifikationens skull några uppgifter om skepparna om de kan anses ha ett värde (=tillräckligt säkra). Sådant är hämtat från annat material och är inte en del av originalet till Ålborgs räkenskaper.

I *andra källor* nämns några av de i detta register nämnda skepparna. I Nyhetsbrev 2029 för sällskapet Strömstierna i Lysekil finns några i en förteckning över ägare till bodar i Lysekil 1587. *Engelbrekt* i Fiskebäckskil (post 202 här) hade 3 bodar 1587. *Jon Persson* i Lysekil hade bod där 1587. I Ålborg tullade han då med 6 skilling. Han återkom 1588 (1 mark) och 1597 (8 skilling). Även Saltö vid Lysekil hade bodar och saltningsverksamhet och var hemort för en skeppare i Ålborgs räkenskaper 1600–01.

Den stora sjöfartsstaden Emden i Holland har tullprotokoll bevarade. År 1583 nämns där en *Lars Bagge* från Havstenssund, vilken även finns med i Ålborg samma år.

Ett urval halländska skeppare i olika tullräkenskaper under 1600-talet, vilka sannolikt är identiska med sådana i Ålborgs räkenskaper:

Börge Larsson i Bua Roskilde 1604–05, Ålborg 1588–97 (Halland)

Börge Persson på Ölmanäs Varberg 1610–11, Ålborg 1596 ibm
Hans Olofsson i Släp sn 2 ggr 1613, Ålborg 1587–1606 Släp sn och Särö (=i Släp sn)
Måns Toresson på Berget i Halland (last av timmer) 3 ggr 1613, Ålborg 1596–1637 (Torsson, Tordsson och Turesson), hemort Berget, Släp sn (där Berget låg) och -sund, Särö, samt Halland. Troligen son till den skeppare Ture som nämns på Berget 3 ggr 1598.
Nils Anfastsson i Bua (Värö sn) Roskilde 1604–05, Ålborg 1605–06 hemort Halland.

Flera skeppare handlade på Ålborg med dragdjur (ök), dvs oxar och hästar. Det var en stor verksamhet då för tiden. Halländska personer som inte går att hitta i Ålborgs tull finns registrerade i Halmstads och Helsingborgs ox- och hästtull 1610–36.

Text Henrik Karlsson

2023